

تاریخ دریافت: ۹۴/۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۴/۵/۲۰

فصل نامه علمی - تخصصی عصر آدینه

سال هشتم، شماره ۱۶، زمستان ۱۳۹۴

عناصر کالبدی هنر معماری به کار رفته در قرآن کریم

حسن ستاری ساربان قلی^۱

مهدی اصلانی^۲

چکیده

خداوند خالق که جزء و کل وجود را آفریده، به انسان که جزئی ناچیز از کل کاینات است، عنایتی خاص فرموده و آیات خود را از طریق وحی و به دست بهترین برگزیدگانش برای انسان ها نازل کرده است. در لایه لای این آیات، تمام مسائل مربوط به زندگی انسان با اشاراتی مستقیم و غیر مستقیم بیان شده و از جمله، به مباحثی از هنر و معماری پرداخته شده است. در این مقاله، عناصر کالبدی معماری از میان آیات قرآن کریم، انتخاب و در دو گروه عناصر کلی و عناصر جزئی طبقه بندی شده اند. هم چنین تعداد عناصر کالبدی معماری در هر سوره مشخص شده است و این که کدام سوره ها بیشترین تعداد عناصر کالبدی را دارند. شماری از عناصر کالبدی (اعم از جزئی و کلی) در هر سوره ای که آمده اند، تنها یک معنی واحد و تعدادی دیگر چند معنای مختلف دارند. در پایان، این عناصر در گروه عناصر تک معنایی و چند معنایی طبقه بندی شده و معانی آنها تحلیل شده است.

کلیدواژگان

قرآن کریم، طراحی معماری، معماری، عناصر کالبدی معماری.

۱. استادیار گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز (نویسنده مسئول) (sattari@iaut.ac.ir).

۲. کارشناس ارشد معماری.

قرآن کریم، کامل‌ترین کتاب آسمانی از جانب خداوند حکیم است. «چرا در یکایک آیه‌های این قرآن دقت نمی‌کنند با اینکه اگر از ناحیه غیر خدا بود، اختلاف فراوان در آن می‌یافتند؟» (علامه طباطبایی، ۱۳۷۵: ۲۴) قرآن کریم، کتابی روشن‌گراست. «هنگامی که فتنه‌ها همانند پاره‌های شب تیره، شما را فراگیرد، به قرآن روی آورید.» (همان: ۴۳۸)

در این کتاب، روش زندگی انسان برای رسیدن به سعادت در این دنیا و دنیای ابدی به بهترین شکل ممکن ترسیم شده است. انسان‌ها به کمک پیامبران الهی به شناخت و رمزگشایی از آیات الهی پرداخته و در راه سعادت گام برداشته‌اند. با وفات پیامبر خاتم، این امر مهم بر عهده امامان معصوم افتاد. در عصر حاضر نیز با پیشرفت علم و بهره‌گیری انسان از تکنولوژی به ویژه علوم رایانه، هر روزه، با تفحص و تعقل بیشتر در متن آیات قرآن و تحلیل آنها، ابعاد جدیدتری از موضوع کشف می‌شود. در کتاب مقدس قرآن کریم به تمام مسائل مربوط به زندگی انسان توجه شده است. به همین دلیل، انسان باید با دقت نظر در آیات و تحلیل آنها، مسائل کاربردی را که روزانه با آنها سروکار دارد، در کنار مسائلی که او را در زندگی ابدی به سعادت می‌رساند، کشف کند و به کار بندد. همانا «آگاه باشید که هیچ کس با داشتن قرآن، فقیر نیست و آن کس که قرآن ندارد، ثروت ندارد. از قرآن، برای دردها، درمان بجوید و برای سختی‌ها از قرآن کمک بخواهید.» (علی قلی، ۱۳۷۴: ۱۱۳)

در این میان، عناصر معماری به کار رفته در قرآن کریم را به دو دسته کلی عناصر کالبدی و عناصر غیر کالبدی می‌توان تقسیم کرد. «هنر و معماری در قرآن به یک کل منسجم ختم نمی‌شود و نهایتاً به مجموعه‌ای از مشاهدات پراکنده می‌انجامد که در دو دسته جای می‌گیرند: ارجاعات مستقیم به مصنوعات یا ابنیه و اشاره‌های غیر مستقیم برای ساخت مصنوعات و طراحی اماکن.» (الگ گرابار، ۱۳۸۴: ۵۷)

عناصر کالبدی عبارتند از: خانه و شهر و عناصر غیر کالبدی شامل بهشت و جهنم و نور و رنگ می‌شوند. برخی از عناصر غیر کالبدی مانند بهشت و جهنم فضاهایی را ترسیم می‌کنند که انسان تا کنون آنها را تجربه نکرده است و خداوند برای تفهیم انسان، آنها را با مثال‌هایی دنیوی بیان فرموده است: «بلکه (اجر عظیم) بهشت‌های عدن که نه‌رها از زیر درختانش جاری است، خاص آنهاست،

در حالی که در آن بهشت برین، زیورهای زرین بپارایند و لباس های سبز حریر و دیبا پوشند و بر تخت ها تکیه زنند (که آن بهشت) نیکو اجری و خوش آرام گاهی است». (کهف: ۲۱)

خانه نمونه ای مهم از عناصر کالبدی است. خانه یک نیاز است و انسان، خانه خود را معماری می کند. خانه همیشه یک مفهوم واحد داشته و در طول تاریخ بشر از آدم تا اکنون برای سرپناه به کار رفته است. حال ممکن است این سرپناه به اشکال مختلف و متناسب با فرهنگ و اقلیم شکل بگیرد، اما در هر صورت، یک مفهوم را می رساند که حفظ انسان از گزند عوامل خارجی و فضایی برای آسایش و راحتی است. «انسان وقتی از غار بیرون آمد، نیاز به سرپناهی داشت و بر این اساس، طبیعی است که قدیمی ترین مورد معماری، ساختمان خانه باشد. این امر از عصر حجر شروع شده و عناصر دیگر معماری از بعد زمانی، فرع بر آن است». (معماریان، ۱۳۸۴: ۱۵۳) انسان برای ساختن به الگویی نیاز دارد که از آن الهام گیرد و از این منبع الهام، بهترین ها را انتخاب کند و به کار بندد. در این میان، قرآن، «کتابی است که ما به سوی تونازش کردیم تا در آیات آن تدبیر کنند و در نتیجه، خردمندان متذکر شوند». (ص: ۲۹)

در این مقاله تلاش می شود با تحلیل و دسته بندی عناصر معماری به کار رفته در قرآن کریم، نکات کلیدی را از این منبع بی پایان الهی دریابد و آنها را در معماری مصنوع به کار گیرد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

ضرورت و اهمیت این مقاله از نظر فرهنگی آن است که ارتباط هر چه بیشتر با قرآن کریم و حضور آن در زندگی انسان ها باعث رشد و اعتلای هر چه بیشتر فرهنگ اسلامی می شود. از نظر اجتماعی نیز انسان با دقت نظر در آیات قرآن کریم که سرشار از مسائل کاربردی است، می تواند به سطح بالایی از زندگی اجتماعی دست یابد.

اهداف تحقیق

شناخت عناصر کالبدی معماری در قرآن کریم؛
دسته بندی عناصر کالبدی معماری به کار رفته در قرآن کریم؛
مشخص کردن عناصر کالبدی معماری در قرآن کریم که معانی واحدی ندارند.

پرسش‌های تحقیق

عناصر معماری به کار رفته در متن قرآن کریم به چه صورت‌هایی ظهور یافته‌اند؟
عناصر کالبدی معماری به کار رفته در متن قرآن کریم را در چه گروه‌هایی می‌توان طبقه‌بندی کرد؟
عناصر کالبدی معماری که در سوره‌های مختلف قرآن کریم آمده است، آیا معنی واحد را می‌رسانند؟

فرضیه‌های تحقیق

عناصر معماری به کار رفته در قرآن کریم به دو دسته عناصر کالبدی و غیر کالبدی تقسیم می‌شوند.
عناصر کالبدی معماری در قرآن کریم را در دو دسته عناصر کلی و جزئی می‌توان طبقه‌بندی کرد.
تعدادی از عناصر کالبدی معماری در سوره‌های مختلف قرآن کریم معانی مختلفی دارند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی - تفسیری است و با استفاده از منابع کتاب‌خانه‌ای و نرم‌افزارهای قرآنی صورت می‌گیرد.

بیان مسئله

این مقاله به تحلیل عناصر کالبدی معماری به کار رفته در قرآن کریم می‌پردازد. عناصر کالبدی معماری تحلیل شده در این مقاله در دو دسته زیر طبقه‌بندی می‌شوند:

۱. ارجاعات مستقیم؛

۲. اشاره‌های غیر مستقیم.

هر یک از این دو دسته نیز به قسمت‌هایی تقسیم می‌شوند. مثلاً دیدگاه ارجاعات مستقیم در پنج دسته ذیل قرار می‌گیرند:

ارجاعات به مقوله‌های مختلف ساخت و مخصوصاً ساختمان‌سازی؛

اشاره به اشیای ملموسی که دیده می‌شوند و تنها یک بار در قرآن کریم آمده‌اند؛

عبارات قرآنی که به هنرهای مختلف ناظر و مربوطند و شامل واژه‌های بسیار معمولی‌اند؛

واژه‌هایی که فارغ از معنای اصلی خود، در زمان پیامبر یا بعد از آن، در معانی خاص مسلم آنان به کار رفته‌اند؛

دسته‌ای از ارجاعات قرآنی بر اموری قابل تصور اشاره می‌کنند که هرگز دیده نشده‌اند و تنها تصور می‌شود وجود دارند.

در این مقاله، عناصر کالبدی معماری در این پنج دسته بررسی می‌شوند. در پایان نیز عناصر کالبدی معماری به کار رفته در قرآن کریم همچنان در دو دسته عناصر کلی و جزئی دسته‌بندی می‌شوند. این عناصر در دو قسمت عناصر تک‌معنایی و عناصر چند معنایی تقسیم‌بندی می‌شوند.

سابقه تحقیق

الگ گرابار، متخصص در هنر اسلامی و استاد تاریخ هنر در دانشگاه هاروارد یکی از اشخاصی است که در مورد نگرش‌های کتاب آسمانی اسلام در قبال هنر و معماری و عملکرد آن تحقیق کرده است. وی از صاحبان کرسی مطالعات هنر اسلامی و معماری اسلامی است که آثار ارزشمندی در حوزه تاریخ هنر و معماری اسلامی دارد و از آن جمله می‌توان به مجموعه کنفرانس‌های ملون اشاره کرد که در قالب کتابی با عنوان اندیشه تزئین در آمده است. دو کتاب نیز با عنوان تزئینات معماری اسلامی و شکل‌گیری هنر اسلامی از وی چاپ شده است. همچنین وی مقاله‌ای با عنوان «هنر، معماری و قرآن» در سال ۱۹۹۳ نوشته است که در آن، ابتدا اشاراتی به دائرةالمعارف قرآن کریم دارد و در ادامه، مقاله را به سه بخش اصلی به این قرار تقسیم می‌کند: ارجاعات یا اشارات قرآنی به هنر و معماری از جمله آیاتی که بعداً درباره خلاقیت هنر به آنها اشاره خواهد شد، حتی اگر در نگاه اول، چنین معنایی از آنها مستفاد نشود؛ استفاده‌های گوناگون از قرآن کریم به عنوان یک منبع در امر ساختن و آراستن آثار هنری؛ تزئین خود قرآن کریم با هنر. گفتنی است این مقاله را حسن رضایی هفتادر به فارسی ترجمه کرده و در شماره اول دوفصل‌نامه اسلام‌پژوهی به چاپ رسانده است.

عناصر معماری به کار رفته در قرآن کریم

ارجاعات مستقیم

در وهله نخست، ارجاعات به مقوله‌های مختلف ساخت و مخصوصاً ساختمان‌سازی به چشم می‌خورد. در دسته‌ای از آیات، اشیای ملموسی دیده می‌شوند که تنها یک بار ذکر شده‌اند. همه این اشیا در مالکیت سلیمان توصیف شده‌اند؛ پیامبر سلطانی که حمایت او از آثار هنری، حمایتی افسانه‌ای بود و هنرمندان زیر دست او نیز جنیان بودند.

دسته دیگری از عبارات قرآنی که به هنرهای مختلف ناظر و مربوطند، شامل واژه‌های بسیار معمولی‌اند. واژه‌های متعددی برای اشاره به محل سکونت وجود دارند، مانند: قریه، مدینه، مساکن، بیت، دار، قصر، مثنوی و مصانع که در جدول ۱-۲ به آنها اشاره شده است. دسته دیگر اصطلاحات شامل واژه‌هایی است که فارغ از معنای اصلی خود در زمان پیامبر یا بعد از آن، در معانی خاص مسلم آنان به کار رفته‌اند که دو واژه «مسجد» و «محراب» از آن جمله‌اند.

مسجد

مسجد (محل سجده) ۲۸ بار در قرآن کریم به کار رفته است. در ۱۵ مورد با صفت «الحرام» آمده و ناظر بر مکانی است در مکه که قداست پیش از اسلام آن حفظ و دگرگون شد. این مکان مقدس، کعبه یا خانه مقدس است که ابراهیم و اسماعیل آن را ساختند. این واژه در آیه اول سوره اسراء یک بار در اشاره به مکان مقدس مکه به کار می‌رود، اما در آیه هفتم همین سوره، ناظر بر معبد یهودیان در بیت المقدس است. در خلال قرن اول بعد از هجرت پیامبر به مدینه، بسیاری از افراد، مسجد الاقصی را مکانی در نزدیکی مکه یا مکانی نمادین در رخدادی معجزه‌آسا (یعنی معراج) می‌دانستند. ده کاربرد دیگر مسجد در قرآن کریم، یک کل منسجم را تشکیل نمی‌دهند جز آنکه همه آنها ناظر بر محل پرستش خداوند هستند. در آخر، اگرچه قرآن کریم به صراحت، مفهوم یک مکان مقدس را عرضه نمی‌کند، در هیچ جا، مسجد را به عنوان مکان مخصوص مسلمانان به رسمیت نمی‌شناسد. تنها مکان خاص مسلمانان که در قرآن کریم ذکر شده، مسجد مکه و حرم مقدس آن است.

محراب

درباره واژه «محراب» هم پیچیدگی‌های بسیاری وجود دارد و این واژه، انواع و اقسام معانی نمادین و عملی دارد. این واژه در پیشینه‌ای ممتاز و طولانی به معنای کنج و گوشه به کار می‌رفته و بر جهت قبله در دیوار اماکن مقدس مسلمانان دلالت داشته است. واژه محراب بر یک نوع کنج و زاویه تزئینی در سنگ قبرها، قاب‌ها و قالیچه‌ها نیز دلالت دارد. صورت جمع این واژه یعنی «محاریب» (سبأ: ۱۳) معمولاً به معنای «پرستشگاه‌ها» تفسیر شده است. این تفسیر پیشینه دیرپایی دارد، ولی الزاماً صحیح نیست؛ زیرا دیگر واژه‌های موجود در این آیه که ساخته‌های جنیان برای سلیمان هستند، عمدتاً نمونه‌هایی از قدرت و ثروت به شمار می‌روند و معرف نیازهای دینی یا حتی غیر دینی نیستند. در مجموع، به نظر می‌رسد معنای دقیق این واژه در قرآن کریم بیش از آنکه معنایی دینی باشد، معنایی غیردینی است و هیچ رابطه غیرمستقیمی با کاربردهای بعدی این واژه در مساجد ندارد و پیوند مستقیمی نیز با آن کاربردها به عنوان یک موضوع در طراحی مساجد ندارد.

دسته دیگری از ارجاعات قرآنی براموری قابل تصور اشاره می‌کنند که هرگز دیده نشده است و تنها تصور می‌شود وجود دارند. توصیفات متعدد بهشت، ارجاعات متعددی را شامل می‌شود که در مقوله معماری و طراحی جای می‌گیرند، مانند عبقر که به گفته برخی از علما، نام مکانی است که عرب‌ها می‌پندارند از سرزمین جنیان است.

۱-۱ جدول واژگان شیخ عباس قمی از کتاب فرهنگ واژگان قرآن کریم ترجمه غلام حسین انصاری

تقسیم بندی برحسب حرف	ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	سوره	آیه	صفحه در کتاب	متن آیه
الف	۱	اس	پایه ساختمان	توبه	۱۰۸	۲۰	لَمَسْجِدَ اسْـمِ عَلِی التَّقْوٰی
	۲-۱	ارم	نام قبیله عاد	فجر	۶	۱۹	اَرْمِ ذَاتِ الْعِمَادِ
	۲-۲	ارم	نام شهری دارای باغ‌ها و کاخ‌ها	ص	۷	۲۰	اَهْلِ اَرْمِ ذَاتِ الْعِمَادِ
	۴-۱	اثث	پوشاک، خوردنی‌ها، آشامیدنی‌ها	نحل	۸۰	۱۵	اِثَاثًا وَ مَتَاعًا اِلٰی حَیْنِ

تقسیم بندی برحسب حرف	ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	سوره	آیه	صفحه در کتاب	متن آیه
	۴-۲	اثث	پوشاک، خوردنی‌ها، آشامیدنی‌ها	مریم	۷۴	۱۶	هم احسن اثاثاً ورعياً
ب	۵	ببل	شهری در عراق (جادوگری و تولید شراب را به آنجا نسبت می‌دهند)	بقره	۱۰۲	۳۱	وانزل علی الملکین بیابیل
	۶	بدر	مکانی است بین مکه و مدینه	آل عمران	۱۲۳	۳۳	ولقد نصرکم الله ببدر
	۷	برج	ستون، دژ، قلعه	نساء	۷۸	۳۵	فی بروج مشیده
ت	۸	تین	تین وزیتون نام دو کوه در سرزمین شام هستند. در کتاب معانی الاخبار روایت شده که منظور از تین، شهر مدینه و مقصود از زیتون شهر بیت المقدس است (معانی الاخبار، ص ۳۶۵)	تین	۱	۴۲	والتین و الزیتون
ج	۹	جفن	کاسه بزرگ	سباء	۱۳	۶۰	جفان کالجواب
	۱۰	جود	مکان پهلو گرفتن کشتی نوح که گفته می‌شود کوهی است در موصل یا شام و طبق بعضی از روایت در نجف	هود	۴۴	۶۴	واستوت علی الجودی
	۱۱	حبل	ریسمان	آل عمران	۱۰۳	۶۸	واعتصموا بحبل الله جميعاً
	۱۲	حجر	سرزمین قوم ثمود که ناحیه‌ای است در شام نزدیک وادی القری	حجر	۸۰	۶۹	ولقد کذب اصحاب الحجر المرسلین
	۱۳	محراب	مکان بلند، بالای خانه، بهترین جای خانه، مکان ایستادن امام جماعت در مسجد. برخی گفته‌اند که محراب از آن جهت، محراب شده که محل دور شدن از مردم است. شاید	آل عمران	۳۹	۷۱	قائم یصلی فی المحراب

تقسیم بندی برحسب حرف	ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	سوره	آیه	صفحه در کتاب	متن آیه
			علت این نام گذاری آن باشد که در آنجا انسان با سلاح عبادت به جنگ شیطان می رود.				
	۱۴	حصیر	مجلس، جایگاه	اسراء	۸	۷۶	جعلنا جهنم الکافرین حصیرا
	۱۵-۱	حصن	دژ، قلعه	حشر	۲	۷۶	ظنوا انهم ما نعمتهم حصونهم من الله
	۱۵-۲	حصن	دژ، قلعه	حشر	۱۴	۷۷	الا فی فری محصنه
	۱۶	حقف	سرزمین عاد	احقاف ف	۲۱	۷۸	واذکرا خا عاد اذا نذر قومہ بالاحقاف
خ	۱۷	خیط	نخ، ریسمان	بقره	۱۸ ۷	۹۶	حتى يتبين لکم الخیط الابيض من الخیط الاسود من الفجر
د	۱۸	دسر	میخ، دسار	قمر	۱۳	۱۰۰	وحملناه علی ذات الوتج ودسر
	۱۹	دار	خانه	قصص	۸۳	۱۰۲	تلک الدار الآخره
ر	۲۰	رفرف	باغ های بهشت	الرحمہ ن	۷۶	۱۱۷	متکئین علی رفرف خضر
ز	۲۱	زجاج	چراغ آویز، قندیل، چراغ دان	نور	۳۵	۱۲۶	المصباح فی زجاجه
س	۲۲	سبأ	سبأ، نام نیای عرب های یمن است که گفته می شود فرزند یشعب بن یعرف بن قحطان بوده است. شهر مارب یا مازان را که نزدیک یمنوبه فاصله سه روز راه تا صنعاست،	سبأ	۱۵	۱۳۳	لقد کان لسبأ فی مساکنهم

تقسیم بندی برحسب حرف	ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	سوره	آیه	صفحه در کتاب	متن آیه
			نیز به همین نام خوانده‌اند. قول دیگر این است که سبا همان شهری است که بلقیس، ملکه آن بود.				
	۲۳	مسجد	سجده‌گاه، جایی که در آن نماز گزارند، پرستشگاه	اعراف	۲۹	۱۳۶	واقیموا وجوهکم عند کل مسجد
	۲۴	سبب	ریسمان	حج	۱۵	۱۳۴	فلیمود بسب الی السماء
	۲۵	سردق	در معنای این کلمه، چهار احتمال وجود دارد: الف) هرچه محیط بر چیزی باشد، مانند دیوار یا خیمه‌های بزرگ و کوچک. ب) پرده بزرگ و محیط بر خیمه که دری داشته باشد و از آن به خیمه وارد شوند. ج) پرده‌ای که بر بالای خانه و صحن حیاط کشیده شود. د) خیمه پنبه‌ای	کهف	۲۹	۱۴۰- ۱۴۱	احاط بهم سرادقها
ش	۲۶	مشید	ساختمان بزرگ و مرتفع	نساء	۷۸	۱۶۳	فی بروج مشیده
ص	۲۷	صفه	کاسه	زخرف	۷۱	۱۶۶	یطاف علیهم بصحاف من ذنب
	۲۸	صرح	کاخ، قصر، هربنای مرتفع	قصص	۳۸	۱۶۸	
	۲۹	صومعه	عبادتگاه مسیحیان	حج	۴۰	۱۷۲	
	۳۰	صوع	پیمانه، ظرفی که در آن آب نوشند.	یوسف	۷۲	۱۷۴	
	۳۱	صیص	دژ، قلعه	احزاب	۱۷۵	۱۷۵	
ث	۳۲	مثنوی	جایگاه	محمد	۱۲	۵۴	والنار مثنوی لهم

تقسیم بندی برحسب حرف	ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	سوره	آیه	صفحه در کتاب	متن آیه
ع	۳۳	عبقر	به گفته برخی از علما، این کلمه نام مکانی است که عرب‌ها می‌پندارند از سرزمین جنیان است.	الرحمن	۷۶	۱۹۲	و عبقرئ حسان
	۳۴	عتق	خانه کعبه، این خانه مقدس به این جهت عتیق نامیده شده که هیچ‌گاه به مالکیت کسی درنیامده است.	حج	۲۹	۱۹۲	ولیطوفوا بالبيت العتیق
	۳۵	عمد	ستون خانه	همزه	۹	۲۰۷	فی عملٍ ممدّه
	۳۶	عماد	ساختمان‌های بلند	فجر	۷	۲۰۷	ارم ذات العمداد
ق	۳۷-۱	قریه	ده، روستا، آبادی بزرگ که دارای خانه‌ها و مزارع باشد.	زخرف	۳۱	۲۳۸	لولا نزل هذا القرآن علی رجل من القرینین عظیم
	۳۷-۲	قریه	شهر انطاکیه (شهری در ترکیه در ساحل رود ارنج که سابقاً مقرر حکومت سلوکیان بود).	یس	۱۳	۲۳۸	واضرب لهم مثلاً اصحاب القریه
	۳۸	قصر	خانه، خانه‌ای که از سنگ ساخته شده باشد.	نساء	۱۰۱	۲۳۹	ان تصفروا من الصلاه
م	۳۹	مدین	قریه‌ای بین شام و مدینه	اعراف	۸۹	۲۶۸	والی مدین اخاهم شعیباً
	۴۰	مسد	ریسمان	مسد	۵	۲۷۱	فی جیدها حبل من مسد
ن	۴۱	نوص	پناه‌گاه، گریزگاه	ص	۳	۲۹۱	ولات حین مناص
و	۴۲	وتد	میخ چوبی یا آهنی که بر زمین و دیوار کوبند.	اللبأ	۷	۲۹۳	والجبال اوتاداً
	۴۳	وصد	آستان در	کهف	۱۸	۳۰۰	و کلبهم باسط ذراعیه بالوصید

منبع جدول: بررسی و پردازش پژوهش از نویسندگان مقاله

۱-۲ جدول عناصر کالبدی معماری در مقاله هنر، معماری و قرآن از دوفصل نامه اسلام پژوهی از

الگ گرابار ترجمه حسن رضایی هفتادر

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه گیری
۱	بلد	مکان امن	Safe Location	التین	۳	وذا البلد الامین	سوگند به مکه، این بلد امین	به معنای مکان امن که احتمالاً به مکه اشاره دارد
۲-۱	بیت	خانه	House	آل عمران	۴۹	وما تذخرون فی بیوتکم	و آنچه در خانه هایتان ذخیره کرده اید	بیت، واژه ای عام برای خانه است که حریمی خصوصی به شمار می رود
۲-۲	بیت	خانه	House	النور	۲۷	یا ایها الذین آمنوا لاتدخلوا بیوتاً غیر بیوتکم	شما که ایمان دارید، به خانه هیچ کس غیر از خانه های خود داخل نشوید	بیت، واژه ای عام برای خانه است که حریمی خصوصی به شمار می رود
۲-۳	بیت	خانه	House	النور	۲۹	لیس علیکم جناح ان تدخلوا بیوتاً غیر مسکونه	اما در خانه های غیر مسکونی برای شما گناهی نیست	بیت، واژه ای عام برای خانه است که حریمی خصوصی به شمار می رود
۲-۴	بیت	خانه	House	الاحزاب	۳۳	وقرن فی بیوتکن	و در خانه های خود بنشینید	اشاره به منازل همسران پیامبر که حفظ حرمتشان لازم است
۲-۵	بیت	خانه	House	الاحزاب	۳۴	واذکرن مایتلی فی بیوتکن من آیت الله والحکمة	و آنچه در خانه های شما از آیات خدا و حکمت که تلاوت می شود، به یاد آورید	بیت، واژه ای عام برای خانه است که حریمی خصوصی به شمار می رود
۲-۶	بیت	خانه	House	یوسف	۲۳	ورودته التی وفی بیتها عن نفسه	و آن زنی که یوسف در خانه وی بود، از او تمنای کام جویی کرد	اشاره به اقامتگاه زلیخا، همسر پودفار به کار رفته

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه‌گیری
۳	بیع	کلیسا	Church	حج	۴۰	و لولا دفع الله الناس ببعض لهدمت ومع وبیع ولوئ ومسجد یذکر فیها ام الله کثیراً	اگر خدا بعضی از مردم را به بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، دیرها و کلیساها و کنش‌ها و مسجدها که نام خدا در آن بسیار یاد می‌شود	جز در این آیه، در هیچ جای قرآن ذکر نشده
۴-۱	تماثیل	بت	Idol	سبأ	۱۳	محرِب و تمثیل وجفان کالجواب و قدور	برای او هرچه می‌خواست از محراب‌ها و تمثال‌ها و کاسه‌هایی چون حوض و دیگ‌های ثابت در زمین درست می‌کردند	در اینجا تماثیل بر بت‌هایی است که معبود پدر ابراهیم بود. این بت‌ها مجسمه‌های انسان یا حیوان بوده‌اند
۴-۲	تماثیل	بت	Idol	الانبیاء	۵۲	إذ قال لأُیُبّه و قومه ما ذه التماثیل الّتی أنتم لها عکفون	وقتی به پدر و قومش گفت: این تصویرها چیست که به عبادت آنها کمر بسته‌اید؟	در اینجا مطلق مجسمه به طور عام باید استفاده شود و نه بت‌هایی خاص
۵	جفان	کاسه	Bowl	سبأ	۱۳	محرِب و تمثیل وجفان کالجواب و قدور	برای او هرچه می‌خواست از محراب‌ها و تمثال‌ها و کاسه‌هایی چون حوض و دیگ‌های ثابت در زمین درست می‌کردند	
۶	صرح	حیات قصر	Lucidity	نمل	۴۴	قیل لها ادخلی الصرح فلما رأته حسبه لجّه	بدو گفتند: به حیات قصر داخل شو و چون آن را دید، پنداشت آبی عمیق است	این واژه، بیشتر ناظر بر شفافیت درونی یک ساختمان است تا شکل ظاهری آن

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه‌گیری
۷	خیام	خیمه	Tent	الرحمن	۷۲	حَوْرٌ مَقْصُورَتٌ فِی الْخِیَامِ	سیاه‌چشمانی که هرگز خیمه‌ها بیرون نمی‌شوند	آلاجیقی که حوریان در آن مأوا دارند
۸	قصر	ارک و کاخ	Castle	الفرقان	۱۰	مَنْ ذَٰلِكَ جَنَّتٍ مِنْ تَحْتَ الْاَنْهَرِ وَيَجْعَلُ لَكَ قُصُورًا	بهشت‌هایی که در آن جوی‌ها روان است و برای تو قصرهایی پدید آورد	چهار بار در قرآن به کار رفته است. دو بار آن به صورت استعاری است. یک بار در عبارتی مشهور به کاخ‌های ویران قدیم اشاره دارد و بار دیگر برای ارجاع به بهشت
۹-۱	غرف	غرفه	Stall	الفرقان	۷۵	اُولَٰئِكَ يَجْزُونَ الْغُرَفَةَ بِمَا بَرُوا	آنها به پاداش صبری که کرده‌اند، غرفه بهشت پاداش یابند	درک معنای لفظی یا استعاری صورت مفرد این واژه در اینجا بسیار دشوار است. ظاهراً حکایت از آن دارد که در بهشت فقط یک غرفه وجود دارد
۹-۲	غرف	غرفه	Stall	عنکبوت	۵۸	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنَجْزِيَنَّهُمْ مِنْ الْجَنَّةِ غُرَفًا	و کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح می‌کنند، ما در غرفه‌های بهشت منزلشان می‌دهیم	
۹-۳	غرف	غرفه	Stall	سبأ	۳ ۷	فِی الْغُرَفِ أَمْنُونَ	و در غرفه‌ها ایمنند	
۹-۴	غرف	غرفه	Stall	الزمر	۲۰	لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَنَجْزِيَنَّهُمْ غُرَفًا مِنْ فَوْقِهَا غُرَفًا	کسانی که از پروردگارشان می‌ترسند، غرفه‌هایی دارند که مافوق آنها غرفه‌هایی است	در اینجا همان برابری میان ارتفاع و اهمیت که در مورد محراب وجود داشت، در اینجا نیز صادق است

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه‌گیری
۱۰	قدور	دیگ	Cauldron	سبأ	۱۲	محرِب و تمثیل وجفان کالجواب و قدور	برای او هر چه می‌خواست، از محراب‌ها و تمثال‌ها و کاسه‌هایی چون حوض و دیگ‌های ثابت در زمین درست می‌کردند	سلیمان دستور ساخت چشمه‌ای از مس مذاب را می‌دهد. دریاچه مشهور برنجی در اورشلیم
۱۴	قریه	دهکده	Village	الفرقان	۵۱	ولوشنثافی کلّ قریة نذیراً	و اگر می‌خواستیم در هر دهکده‌ای بیم‌رسانی برمی‌انگیختیم	برای اشاره به شهر و محل‌های کوچک‌تر به کار می‌رود
۱۵	لوت	کنشت	Synagog	حج	40	ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لهدمت و مع و بیع ولوت و مسجد و یذکر فیها اُمّ الله کثیراً	اگر خدا بعضی از مردم را به بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، دیرها و کلیساها و کنشت‌ها و مسجدها که نام خدا در آن بسیار یاد می‌شود	
۱۶	مثنوی	اقامتگاه	Residence	محمد	۱۹	الله یعلم متقلبکم و مثنویکم	خدا به سکونت و انتقال شما آگاه است	
۱۷	مساکن	اقامتگاه‌های ویران	Settlement	عنکبوت	۳۸	و عاداً و ثموداً و قد تبین لکم من مسکنهم	عاد و ثمود را به یاد آور که مسکن‌های آنان برای شما مردم مکه هویدا و کشف شد	اشاره دارد به اقامتگاه‌های ویران
۱۸-۱	مسجد	مسجد	Masque	الفتح	۲۷	لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله	اِنْ شاء الله به زودی وارد مسجد الحرام خواهید شد	مسجد ۲۸ بار در قرآن کریم آمده - ۲۲ بار به صورت مسجد و ۶ بار به صورت مساجد - ۱۵ بار با صفت الحرام به کار می‌رود که ناظر بر مکانی مقدس در مکه است

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه‌گیری
۱۸-۲	مسجد	مسجد	Masque	الجن	۱۸	وَأَنَّ الْمَسْجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا	واینکه مساجد از آن خداست. پس با خدا احدی را مخوانید	۱۰ کاربرد دیگر مسجد در قرآن، یک کل منسجم را تشکیل نمی‌دهد
۱۹	محارب ب	محارب ب	Altar	آل عمران	۳۹	وَقَائِمٌ يَصَلِّي فِي الْمَحْرَابِ	در حالی که او در محراب نماز می‌خواند	واژه محراب انواع و اقسام معانی نمادین و عملی را دارد: ۱. این واژه با پیشینه‌ای ممتاز و طولانی به معنای کنج و گوشه به کار می‌رفته و بر جهت قبله در دیوار اماکن مقدس دلالت داشته است. ۲. واژه محراب بریک نوع کنج و زاویه تزئینی در سنگ قبرها، قاب‌ها و قالیچه‌ها نیز دلالت دارد
۲۰-۱	مدینه	شهر	City	القصص	۱۸	فَأَبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا	فردای آن روز در شهر نگران می‌گشت	
۲۰-۲	مدینه	شهر	City	القصص	۲۰	وَجَأْرَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ	وا از آخر شهر (که فرعون در آنجا بود) مردی دوان دوان بیامد	
۲۱	مصانع	ساخته مان	Structure	الشعراء	۱۲ ۹	وَتَتَّخِذُونَ مَصْنَعًا لِّعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ	وقصرهایی می‌سازید؛ مگر جاودانه زنده خواهید بود؟	

ردیف	عنصر معماری	معنی فارسی	معادل انگلیسی	سوره	آیه	متن آیه	ترجمه آیه	نتیجه‌گیری
۲۲	مع	دیر	Tardy	الحج	۴۰	وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُ بَعْضٍ لَهَدَمْتُ وَبُيْعُ وَلُوتٌ وَمَسْجِدُ يَذْكُرُ فِيهَا أُمُّ اللَّهِ كَثِيرًا	اگر خدا بعضی از مردم را به بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، دیرها و کلیساها و کنشت‌ها و مسجدها که نام خدا در آن بسیار یاد می‌شود	
۲۳	سرر	تخت	Throne	الواقعه	۱۵	عَلَى رُءُوسِ مَوَازِينِ	اینان بر تخت‌هایی به هم پیوسته قرار دارند	

منبع جدول: بررسی و پردازش پژوهش از نویسندگان مقاله

۱-۳ جدول تقسیم‌بندی عناصر کالبدی معماری

ردیف	عنصر معماری	عنصر کلی	عنصر جزئی	چند معنایی	تک معنایی	در گذشته وجود داشته است و اکنون نیز وجود دارند	در گذشته وجود داشته است یا احتمال می‌رود وجود داشته باشد، اما اکنون وجود ندارد
۱	اس		*		*	*	
۲	ارم	*		*		*	
۳	اثث		*		*	*	
۴	بیل	*			*		*
۵	بدر	*			*	*	
۶	برج	*		*		*	
۷	تین	*		*		*	
۸	جفن		*		*	*	
۹	جود	*			*		*
۱۰	حبل		*		*	*	
۱۱	حجر	*			*	*	
۱۲	محراب	*		*		*	
۱۳	حصیر	*			*	*	
۱۴	حصن	*			*	*	
۱۵	حقف	*			*		*
۱۶	خیط		*		*	*	

ردیف	عنصر معماری	عنصر کلی	عنصر جزئی	چند معنایی	تک معنایی	در گذشته وجود داشته است و اکنون نیز وجود دارند	در گذشته وجود داشته است یا احتمال می‌رود وجود داشته باشد، اما اکنون وجود ندارد
۱۷	دسر		*		*	*	
۱۸	دار	*			*	*	
۱۹	رخرف	*			*		*
۲۰	زجاج		*		*	*	
۲۱	سبا	*			*		*
۲۲	مسجد	*		*		*	
۲۳	سبب		*		*	*	
۲۴	سردق	*			*	*	
۲۵	مشید	*			*	*	
۲۶	صفحه		*		*	*	
۲۷	صبح	*		*		*	
۲۸	صومعه	*			*	*	
۲۹	صوع		*		*	*	
۳۰	صیص	*			*	*	
۳۱	مثنوی	*			*	*	
۳۲	عبرقر	*			*	*	*
۳۳	عتق	*			*	*	
۳۴	عمد		*		*	*	
۳۵	عماد	*			*	*	
۳۶	قریه	*		*		*	
۳۷	قصر	*			*	*	
۳۸	مدین	*			*	*	
۳۹	مسد		*		*	*	
۴۰	نوص	*			*	*	
۴۱	وتد		*		*	*	
۴۲	وصد		*		*	*	
۴۳	بلد	*			*	*	
۴۴	بیت	*		*		*	
۴۵	تمائیل		*		*	*	
۴۶	جفان		*		*	*	
۴۷	خیام	*			*	*	
۴۸	غرف	*			*	*	
۴۹	قدور		*		*	*	
۵۰	لوت	*			*	*	

ردیف	عنصر معماری	عنصر کلی	عنصر جزئی	چند معنایی	تک معنایی	در گذشته وجود داشته است و اکنون نیز وجود دارند	در گذشته وجود داشته است یا احتمال می رود وجود داشته باشد، اما اکنون وجود ندارد
۵۱	مساکن	*			*	*	
۵۲	مدینه	*			*	*	
۵۳	مصانع	*			*	*	
۵۴	مع	*			*	*	
۵۵	سرر		*		*	*	

منبع جدول: بررسی و پردازش پژوهش از نویسندگان مقاله

نتیجه گیری

بررسی هنر و معماری در قرآن کریم در دو دسته جای می گیرد: ارجاعات مستقیم به مصنوعات یا ابنیه و اشاره های غیر مستقیم برای ساخت مصنوعات و طراحی اماکن. پس از بررسی معانی و کاربرد عناصر کالبدی معماری که در قرآن کریم به کار رفته اند، دریافتیم بعضی از عناصر مانند صوامع (صومعه ها- دیرها) جز در یک آیه در جای دیگر قرآن نیامده اند و فقط یک معنی واحد را می رسانند. دسته دیگری از عناصر در قرآن کریم وجود دارند که معانی مختلفی را می رسانند، مانند مسجد یا بیت. بعضی از عناصر کالبدی که در قرآن کریم به آنها اشاره شده است، عناصری هستند که در گذشته وجود داشته اند، اما اکنون وجود ندارند، مانند سرزمین قوم ثمود که با عذاب الهی از بین رفت. دسته دیگری از عناصر در گذشته وجود داشته اند و اکنون نیز وجود دارند، مانند مدین که قریه ای بین شام و مدینه است.

منابع

- گرابار، الگ (۱۳۸۴)، «هنر، معماری و قرآن»، ترجمه: حسن رضایی هفتادر، دوفصل نامه اسلام پژوهی، شماره اول، پاییز و زمستان ۱۳۸۴.
- علی قلی، محمد مهدی (۱۳۷۴)، «سیمای نهج البلاغه»، چاپ اول، تهران: قیاس.
- قمی، عباس (۱۳۸۷)، «فرهنگ واژگان قرآن کریم»، ترجمه: غلام حسین انصاری، چاپ سوم، تهران: انتشارات چاپ و نشر بین الملل.
- نرم افزار آموزشی قرآنی صراط، انتشارات نورالزهرا.
- نرم افزار قرآنی قرآن حکیم، مؤسسه فرهنگی حکیم نور.